

EGYSÉGES SZEMLÉLET ÉS DIFFERENCIÁLT ELVEK A LAKÓTERÜLET TERVEZÉSÉBEN

A településtudományi tárgyú kutatások témáinak legtöbbje — ugyanúgy, mint szinte minden más tudományban is — nem zárható le végleges eredménnyel, hanem időszakos felülvizsgálatra és ennek keretében további kutatásokra van szükség. Ebben a folyamatban a megállapítások mindig részletesebbek, mind több szempontra kiterjedőek lesznek, mélységben és szélességben egyre jobban átfogják a témát, de emellett gyakran a korábban meghatározott elvek lényeges korrekciójára is sor kerül. Így a kutatás meghatározott szakaszokból álló vagy gyakran szakaszokra sem osztható folyamattá válik, amely folyamaton belül a megoldás módozatainak keresése, az egyes részproblémák kiemelése szorosan kapcsolódik egyfelől a társadalom és ezzel az igényeknek, másfelől a technika és ezzel a kielégítés módjainak változásához, fejlődéséhez. A kutatási munkának ez a jellege egyes esetekben a korábbi kutatási eredményekre való fokozatos ráépítés módszerét kívánja meg, más esetekben viszont gyökeres szemléleti változásból kiindulva, minőségileg is újat produkál.

Fenti megállapítások a településtudomány legtöbb témájára általánosíthatók, de közöttük jelentős különbségek ismerhetők fel abban a tekintetben, hogy az egyes kutatási szakaszok hosszabb vagy rövidebb időre szóló eredményeket produkálnak-e, illetőleg a korábbi eredmények revíziója milyen időközben szükséges. Nem kétséges, hogy ilyen revízióra leggyakrabban a lakóterület tervezési elveinek vonatkozásában kerül sor. A lakóterület témakörének egyes részletkérdései, mint pl. a különböző beépítési rendszerek használhatósága és gazdaságossága, az ellátás szervezése és még jó néhány probléma az utóbbi években szinte állandóan napirenden levő kutatási téma volt. Ezt a jelenséget, amely nemcsak nálunk, hanem más országok településtudományi kutatómunkájában is megfigyelhető, többféle okra is visszavezethetjük. Mindenekelőtt talán arra, hogy a gyakorlat állandóan sürgeti egyes kérdések elméleti tisztázását, hiszen a településtervezés legtöbb feladata a városok lakóterületével kapcsolatos. Emellett a lakóterülettel szemben változnak leggyorsabban a városi lakosságnak korábban említett igényei, és így az egyes tervezési feladatok megoldási módozatainak is állandóan fejlődniük kell. Így azután előáll az a helyzet, hogy a lakóterület legtöbb tervezési kérdése állandó vizsgálat tárgya, egyes vonatkozásokban igen figyelemre méltó eredmények születnek, de ezzel összefüggő, egységes kép még nem alakul ki, sőt, gyakran éppen ennek az ellenkezője történik. Ennek kétféle indoka is lehet: egyfelől az egyes részproblémák kutatásában elért eredmények nem rakhatók össze mechanikusan, ugyanis a határterületeken levő kérdésekre adott vála-

szok nem egyeznek meg egymással, másfelől a résztémák kutatásának eredményessége csak úgy képzelhető el, ha az alapkiindulásban, a nagy összefüggésekben azonos szemlélet uralkodik. Ha ma, a tudományos kutatások viszonylagos szervezettségének időszakában is előfordul, hogy ugyanazzal a lakóterületi témával — esetleg más cím alatt — különböző helyeken egyidejűleg foglalkoznak és egyes vonatkozásokban különböző eredményekre is jutnak, akkor ez elsősorban az alapkérdések tisztázásának fontosságára hívja fel a figyelmet.

Az összefüggések azonban másik irányból is jelentkeznek. A lakóterület az egész városszerkezetnek igen fontos, legnagyobb kiterjedésű és legösszetettebb területi egysége, ezért az egész városról, a városszerkezet alakításáról vallott nézetek változása a lakóterület szervezési formáiban erőteljesen éreztetetheti hatását. Így létrejön egy olyan kutatási láncolat, amelyben a lakóterület egészének tervezésére vonatkozó elveket az egész városszerkezet összefüggéseibe kell helyeznünk, a lakóterület egyes részlettervezési kérdéseinek megoldását pedig az egész lakóterületnek, mint egységnek a szemléletéből kiindulva kell megoldanunk. Ha e követelmény — mint említettük — eddig nem is érvényesült minden esetben, mégis a lakóterület egyes tervezési kérdéseivel kapcsolatosan a közelmúltban folytatott kutatások saját szűkebb témájuk részeredményein túlmenően nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a lakóterület egészére vonatkozó nézetek tisztázódhassanak.

Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a lakóterület problémáinak kutatása a tervezés szilárd, egységes alapokra való helyezését szolgálja, de minden város és ezen belül a lakóterület tervezése egyedi tervezési feladat, melynek megoldása nagyfokú tervezői szabadságot igényel. Soha sem lehet az elveknek olyan széles körű elméleti tisztázására törekedni, hogy a gyakorlati tervezés minden mozzanatára választ adjon. Így mindig nagy szerepe lesz a tervezői invenciónak, elmélyültségnek. A mai gyakorlatban azonban mintha túlságosan sok lenne a kísérletezés, a szubjektív tervezői szempont, ami nem kis mértékben éppen az elméleti tisztázatlanságra, a fejlődés által felvetett kérdések megoldatlanságára vezethető vissza.

Minden jel arra mutat tehát, hogy eljutottunk a lakóterülettel kapcsolatos kutatásoknak abba a stádiumába, amikor ismét revízió alá kell venni az alapfogalmakat, az alapvető összefüggéseket, tisztázni kell, milyen lehetőségek vannak a további elméleti és gyakorlati munka egységesítésére.

Mindenekelőtt nem árt újra foglalkozni a lakóterület fogalmának értelmezésével. A lakóterület a városszerkezet legfontosabb területi egysége, amely a lakosság lakóhelyét képezi. Fogalma, az azt alkotó elemek köre az idők folyamán egyre bővült. Ez a bővülés párhuzamos azzal a folyamattal, amely a városok fejlődésében játszódtott le azáltal, hogy a lakásból, a lakóházból egyes funkciók fokozatosan kitelepedtek. Azóta lehet tulajdonképpen lakóterületről mint területi egységről beszélni, amióta a városokban a lakóhely és munkahely szétválása megkezdődött, a lakóház üzemi telephely-szerepe fokozatosan megszűnt. Ezt az első szétválást követte a pihenés, rövid időtartamú üdülés közösségi megoldása, a közszolgáltatások körének növekedése és ezáltal összefüggő zöld- és közintézményterületek létrejötte. Így a lakóterület mai fogalmaink szerint olyan összefüggő területi egysége a városnak, amely lakóépületek, közintézmények, parkok és az ezeket kiszolgáló úthálózat, esetleg üzemi létesítmények által elfoglalt területekből áll.

Kíváncsún látszik, hogy különbséget tegyünk a lakóterület fogalmának

a jelenlegi helyzetre vonatkoztatható és tervezési értelmezése között. A jelenlegi helyzetben még az előbb említett szétválás nem történt meg teljes mértékben: gyakori egy épületen belül is a lakó-, üzemi és közintézményfunkciók keveredése, a területi elkülönülés pedig még kevésbé valósult meg, mert a városi tömbök a különböző rendeltetésű épületeket, létesítményeket egymáshoz csatlakozóan tartalmazzák. Meglevő városok lakóterületének tehát azt a lehatárolható területet (vagy területeket) tekinthetjük, amelyen belül az említett létesítmények és területi elemek összefüggően helyezkednek el. A lakóterületnek mint tervezési egységnek a fogalma tovább bővíthető azzal a követelménnyel, hogy abban a felsorolt területi elemek tervszerűen szervezett együtttest alkotnak.

Mivel a lakóterület fogalma, alkotóelemeinek köre a múltban állandóan bővült, felvetődik a kérdés, nem kell-e számolni a jövő fejlődés során is további bővüléssel? Semmi okunk nincs feltételezni, hogy az igények növekedése, a technikai fejlődéssel párhuzamosan a városi létesítmények gazdagodása a lakóterület alkotóelemeinek körét nem fogja tovább tágítani. Így például nem helyteleníthetjük, ha meghatározott profilú, környezetére ártalmatlan vagy ártalmatlanná tett üzemi létesítmények helyezkednek el megfelelő kialakításban a lakóterületen belül (akár a lakosság meghatározott rétegeinek foglalkoztatása végett, akár mint beillesztett adottság), de elképzelhető, hogy az ipari termelés formáinak fejlődésével, az ipari ártalmak csökkenésével vagy kiküszöbölésével a lakóterületen belül elhelyezkedő üzemi létesítmények választéka is jelentősen bővülhet. Ugyancsak számítani lehet arra is, hogy a közintézmények, parkok differenciálódása tovább folytatódik, a közlekedés formáinak fejlődése pedig a közlekedési létesítmények újabb fajtáinak megjelenését hozza magával.

Ha helytelen is lenne figyelmen kívül hagyni a jövő fejlődés vázolt lehetőségeit, mai feladataink megoldásánál mégis csak a jelenlegi ismereteink szerint körvonalazható követelményekből, a lakóterület ismert alkotóelemeiből indulhatunk ki, ezek elhelyezkedésének, egymással való kapcsolatainak elveit kell meghatároznunk; lehetőség szerint olyan rugalmas rendszert alakítva ki, amely a mai igények kielégítése mellett a későbbi fejlődés útját is egyengeti.

Mindezen feltételek teljesítésének alapja az, ha a lakóterület szerkezetét sikerül megfelelően kialakítani. A lakóterület szerkezetét ugyanazzal a három, egymással összefüggő, de mégis külön-külön is érzékelhető ismérvvvel jellemezhetjük, mint az egész városszerkezetet: az egyes létesítmények, illetőleg területi elemek, valamint az azokból alakított területi egységek egymáshoz viszonyított elhelyezkedésével; az ezek kapcsolatát biztosító úthálózattal; a lakóterületnek, mint térbelileg szervezett együttesnek a morfológiai felépítésével.

A városszerkezettel való analógia még tovább is folytatható. Mivel a lakóterület szerkezetének a város szerkezetébe, az abban meghatározott keretek közé kell illeszkednie, a szerkezet alakításának lehetőségei is ugyanattól függenek, mint az egész városszerkezeté, tehát elsősorban a város nagyságától és a terület természeti-földrajzi adottságaitól. Elsősorban e két tényező dönti el, hogy a lakóterület összefüggő vagy tagolt lesz-e, illetőleg annak tagolt-sága milyen mértékű lesz. Nyilvánvalóan minél kisebb a város, minél kevesebb funkcióra rendezkedik be és minél kevésbé változatos terepen fekszik, annál inkább lehet számítani arra, hogy a lakóterület összefüggő területi egységet alkosson. Nagyobb, sokféle, változatos rendeltetésre berendezett városokban

a helyes funkcionális felépítés már önmagában is bizonyos tagoltságot kíván meg, és ez a tagoltság a természeti-földrajzi viszonyok hatására gyakran erőteljesen fokozódhat. Bármilyen tagolt is azonban a város lakóterülete, mégis egységes szervezatként kezelendő és tervezendő. Ennek az egységes szervezethez a követelménye még akkor is fennáll, ha a nagyvároson belül a lakóterület egyes meghatározott részei akkora autonómiát kapnak, hogy saját munkahely-egység is tartozik hozzájuk, tehát a lakóterület szervezete lakónegyedekből, vagy esetleg a város szervezete nagyvárosi egységekből épül fel.

Bizonyos mértékben következik az előzőkből, hogy ha a lakóterület térben tagozódik, akkor rendszerint a város többi területi egysége is követi ezt. A lakóterületnek, a lakóhelynek a tagoltsága magával hozhatja az ipari területnek, a munkahelynek a tagolódását is, ez megköveteli a közlekedési területek arányos eloszlását és mindez együtt jár a zöldterületnek, mint az elválasztást adó területi egységnek a térbeli tagolásával is. Ebben az esetben a lakóterületnek — éppenúgy, mint az egész városnak — egységes szervezettel való alakulását elsősorban az egyes részeket, egységeket felfűző úthálózat világos rendszere, a városmag és alközpontok egymás közötti kifejezett kapcsolata, a morfológiai felépítés egysége teszi lehetővé.

A lakóterület szerkezetének alakításánál az alapvető szemlélet tehát ugyanaz, mint az egész városszerkezetnél. Ezen túlmenően jelentkeznek a speciális követelmények, amelyeket itt nem taglalunk részletesen, csak a legfontosabbakat felsoroljuk: a lakosság korszerű lakókörülményeinek biztosítása (a lakóépületek egészségügyi szempontból megfelelő elhelyezése, a lakáshoz kapcsolódó szolgáltatások és ezek fokozatainak helyes szervezése stb.), a külső környezettel szemben való védetség, a munkahelyekkel, a város többi területi egységével és a külső közlekedési hálózatokkal való jó kapcsolat, a terület építésre alkalmasságának figyelembevétele, a gazdaságos közművesítés lehetősége, a kedvező természeti adottságok felhasználása, az esztétikai szempontok érvényesítése (terep, rálátás, kilátás, együttesképzés stb.).

Vizsgáljuk meg, hogy fenti követelmények szem előtt tartásával milyen módszerek segíthetik elő a lakóterület szerkezetének alakításában a korábban említett elvek érvényrejuttatását. Erre vonatkozó nézeteinket egy probléma, mégpedig a lakóterületi elemek kapcsolatainak kérdése köré csoportosítva kíséreljük meg kifejezni.

A lakóterület különböző elemeinek kapcsolata kétféle lehet: tényleges kapcsolat, vagyis amikor egyes elemeket területileg közvetlenül egymás mellé rendelünk, és mondhatnánk eszmei kapcsolat, amikor az egyes elemek elhelyezésénél más, távolabbi lakóterületi elemek létevel is számolunk. Ilyen módon a lakóterületi elemek társulásának kétféle fajtája állhat elő:

1. Területi egységek, amelyek az egyes elemek tényleges kapcsolatai által jönnek létre és az jellemző rájuk, hogy bennük a négy létesítmény-főcsoportból (lakóépületek, közintézmények, parkok, közlekedési létesítmények) legfeljebb háromféle fordul elő. Így területi egység lehet: egy lakótelek a hozzá tartozó úttal, egy kollektív ház a hozzá tartozó szabad területtel és úttal, egy lakóépület-középület együttes stb. Területi egységnek tekinthetjük ezek csoportosítását is, tehát a lakótelektömböket, az emeletes lakóépületeket tartalmazó lakótömböket vagy lakóházecsoportokat, a közintézménytömböket stb.

2. Funkcionális egységek, amelyekre az jellemző, hogy mind a négy létesítmény-főcsoportba tartozó létesítményeket tartalmazzák és szervezetük

alakításánál a tényleges kapcsolatok és az eszmei kapcsolatok egyaránt érvényesülnek.

Ez a megkülönböztetés egyben hierarchikus sorrendet is jelent, mert a funkcionális egységek területi egységekből épülnek fel, a funkcionális egységek együttese alkotja a lakóterületet, amelyet azonban szintén funkcionális egységnek foghatunk fel, vagy egyes esetekben az egész lakóterület egyetlen, osztatlan funkcionális egységet alkot.

A következőkben előbb a területi egységek, majd a funkcionális egységek kialakításának néhány elvi kérdésével fogunk foglalkozni.

A területi egységek létrehozásának, tehát az egyes elemek tényleges kapcsolatainak szabályozására a lakóterület övezeti rendszere hivatott. A lakóterületi övezet olyan összefüggő terület, amelyen belül a beépítés jellege, vagyis a lakóházak építési magassága (és ennek következtében a laksűrűség), a környezetükben levő beépítetlen területek felhasználása (telkekre osztott vagy közös használatra szánt), valamint a műszaki felszereltség (elsősorban a közművesítés) foka azonos, tehát egy övezeten belül a területi egységek alkotóelemei és azok kapcsolatainak megoldási módjai mindig ugyanazok.

Az övezeti rendszer így meghatározóan hat a lakóterület szerkezetének két lényeges ismervére, mégpedig a terület felhasználására (az egyes elemek elhelyezkedésére), valamint a beépítés magasságának szabályozása által a morfológiai felépítésre. Éppen ezért az egyes övezetek területi elhelyezkedésének megállapítása lényegében ugyanazoknak a tényezőknek a figyelembevételét kívánja meg, amelyeket a lakóterület szerkezetének vonatkozásában már korábban említettünk. Így különös jelentősége van az ipari terület helyének, amely annak irányában a magasabb, intenzívebb beépítési jelleg alkalmazását kívánja meg az együttes közművesítés előnyei és a lakosság koncentrációja miatt; a városközpont és a jelentősebb közcélú és közlekedési létesítmények elhelyezkedésének alapvetően ugyanilyen okok miatt; a lakóterület fejlődési lehetőségei biztosításának, amely egyben az egyes övezetek későbbi önálló területi növekedését is jelenti; az esztétikai megfontolásoknak, vagyis a beépítés magassága, az épületek csoportosítása által az összvároskép kedvező alakítása elősegítésének stb.

Mivel a lakóterület felépítése hosszú ideig tartó folyamat, különös jelentősége van az övezeti rendszer átgondolt tervezésének, mert ez megszabja a gyakran területileg távoleső részletekben történő megvalósításnak az egységes szerkezet kifejlesztéséhez való hozzájárulását. Ahhoz, hogy az övezeti rendszer erre képes legyen, egyértelműnek és egyben rugalmasnak kell lennie. Az egyértelműséget a városszerkezet, a lakóterület szerkezete által támasztott követelmények szem előtt tartása, ezek szolgálata, a műszaki felszereltség gazdaságos megvalósításának elősegítése biztosítja. A rugalmasság az által jöhet létre, ha az egyes övezeteken belül az azonos beépítési jelleg mellett lehetővé válik a különböző lakóház- és lakástípusok alkalmazása, az egységes kialakításon belül városképi hangsúlyok létrehozása, ha a különböző beépítési jellegek közötti átmenet és kontraszt képzésére egyaránt mód nyílik, és ha a beépítési módok változatos alkalmazására minden övezetben lehetőség van.

Mint látható, az övezeti rendszer, amely a területi egységek alakításának módozatait határozza meg, a lakóterület műszaki jellegű szabályozásának eszköze. A rendeltetésbeli szabályozás a funkcionális egységek képzése, ezek kapcsolatainak megállapítása által jön létre. A funkcionális egység és a mindennaposan használt lakóterületi egység fogalma tulajdonképpen egybeesik,

ez alkalommal való megkülönböztetésüket a mondanivaló jellege (a területi egység is lakóterületen belüli egység) és bizonyos értelmezésembeli különbözőség indokolja.

A lakóterületi egységeket a lakosság által igényelt szolgáltatások szervezeti kereteként kell felfognunk. Ezek a szervezeti keretek azáltal alakulnak ki, hogy a lakóterület valamennyi létesítmény-főcsoportjából bizonyos elemek célszerűen összevonódnak, közöttük megfelelő tervezés által az eszmei kapcsolatok létrejönnek, és így együttesen alkalmassá válnak a lakáson túlmenő mindazon szolgáltatások nyújtására, amelyek a korszerű lakókörülmények fogalmába beletartoznak. Mindezek alapján a funkcionális egység tervszerű szervezés által válik lakóterületi egységgé, amelynek fogalmába így az abban élő közösség is beletartozik, vagyis a lakóterületi egység meghatározott területen élő közösséget és a közösség létszáma alapján jogosan igényelhető szolgáltatásokat biztosító létesítményeket tartalmazza. A lakóterületi egység tehát terület, közösség és műszaki létesítmények együttese.

A legutóbbi időben gyakran lehet találkozni olyan ellenvetésekkel, hogy a lakóterületi egységeknek ez a mondhatnánk klasszikus értelmezése revízióra szorul. A városok fejlődése, egyes felépült példák elemzése azt bizonyította, hogy a városon belül zárt közösségek nincsenek, és kérdéses, hogy kívánatos-e egyáltalán ilyeneket létrehozni. A kisebb zárt közösségeknek ellentmond az is, hogy az igények differenciálódása folytán nem lehetséges minden irányú kielégítést biztosítani viszonylag kis területen élő, nem nagy létszámú lakosságcsoport részére. Erre nincs is szükség, mert a jól felszerelt város sokrétű, minden igényt kielégítő szolgáltatásokat képes gazdaságosan nyújtani, ha nem is decentralizáltan, a lakáshoz közvetlenül kapcsolódóan, de a közlekedési lehetőségek mai fejlettsége és távlati fejlődése alapján az igénybevétel egyre kevesebb idővesztéssel és fáradtsággal jár. Mindez vonatkozik a szórakozási, művelődési, egészségügyi szolgáltatásokra, sőt még a mindennapos bevásárlási szükségletekre is. Így a lakóterületi egységek szervezése legfeljebb a gyermekek oktatásának, nevelésének kereteit adná, ez pedig nyilvánvalóan nem lehet alapja egy teljes funkcionális rendszer kialakításának. További ellenvetés, hogy a lakóterületi egységek túlságosan uniformizáltak, így nem képesek eléggé rugalmasan követni az életmód változásával együtt alakuló igényeket, emiatt egy idő múlva gátjává is válhatnak a városi élet fejlődésének.

Bár a felsorolt aggályok egyáltalán nem alaptalanok, nézetünk szerint mégsem bizonyítják a lakóterületi egységek szerint való szervezés szükségtelenségét, de mindenestre indokolttá tesz az annak a kérdésnek a felvetését, mennyire szabad mereven kezelnünk a lakóterületi egységek szerint való tervezést, és elérhető-e a kialakult módszerekkel az, hogy a lakóterület szervezete rugalmasan alkalmazkodni tudjon az igények változásához és differenciálódásához.

A kérdésre adandó válaszhoz mindenképp tisztában kell lennünk azzal, hogy a lakóterületi egységek egyidejűleg testesítenek meg egy funkcionális és műszaki rendszert. A várostervezés alapja mindig a lakosság létszáma, amelyből kiindulva kell a város szerkezetét kialakítani, annak egyes létesítményeit méretezni. A városi létesítmények egy része koncentrációt kíván meg a megfelelő működés érdekében, más részét viszont ugyancsak a megfelelő működés érdekében decentralizálni kell, akár az illető intézmény vagy létesítmény korlátozott kapacitása és hatósugara miatt, akár pedig műszaki

meggondolásokból. Így például a közintézmények jelentős része még maximális kapacitású egyedek mellett is több példányban létesítendő, a zöldterületeket a város területén egyenletesen szét kell osztani, a forgalmi utak egymástól való távolsága a közlekedés zavartalan lebonyolításának érdekében eléggé meghatározott, az építési módszerek hatékonysága bizonyos nagyságú építési egységek lehatárolását kívánja meg, és nem utolsósorban a város kompozíciós alakításának érdekében az együttesek között fokozatok alakulnak ki, hierarchia jön létre. Mindez egységekre való osztást követel meg. Elhibázott lenne azonban mindenféle olyan felosztás, amely merev keretek közé akarná zárni a mindennapi életet, nem számolna az igények változásával, a technikai fejlődés adta lehetőségek állandó bővülésével. Ezért elegendő néhány lényeges alapelv következetes érvényesítése és ezek mellett nagy mértékben figyelembe kell venni mindazokat a sajátosságokat is, amelyek az adott város és az adott egység tervezése szempontjából különös jelentőséggel bírnak. Néhány ilyen alapvetőnek tekinthető szempont az alábbiakban megkíséreljük felhívni a figyelmet:

1. A lakóterületi egységek szerint való szervezés szükségessége, valamint bizonyos mértékig az egységek nagysága és egyes funkciói összefüggnek az adott város nagyságával, jellegével, központi szerepkörével, valamint természeti-földrajzi viszonyaival. Véleményünk szerint általában az 5000 lakosúnál kisebb településekben, de tömör beépítés esetén esetleg egészen 10 000 lakosig a lakóterületi egységek vagy egyáltalán nem jelennek meg, vagy pedig különleges formát vehetnek fel. Az ilyen kis településekben elképzelhető a lakóházcsoportoknak vagy tömböknek olyan összefogása egyes alapfokú közintézmények (óvoda, bölcsőde, üzletek) és kisebb zöldterületek (gyermekjátszótérek, közkertek) köré, amely által ezek bizonyos mértékig szervezeti egységet alkotnak anélkül azonban, hogy a teljes értékű lakóterületi egység fogalmát rájuk vonatkoztatni lehetne. Egy-egy ilyen lakóház- vagy tömbcsoport lakosságának létszáma 1200—2500 fő lehet, és szervezésüknek nincs más célja, mint egyes alapfokú közintézmények, zöldterületek megfelelő szétosztásának elősegítése, vonzáskörzetük lehatárolása.

A lakókörzetekre való osztás ezek szerint elsősorban az 5000 lakosúnál, tömörebb beépítés esetén pedig 10 000 lakosúnál nagyobb településekre lehet jellemző. Az egyes lakókörzetekben élőknek kor, foglalkozás, családi állapot szerinti összetétele és így igényei is változók lehetnek az ország különböző településeiben, de még egy városon belül is. Többek közt ennek is tulajdonítható, hogy a szakirodalomban és jelenlegi gyakorlatunkban is többféle elképzelés ismeretes még az olyan alapvető kiindulási adatot illetően is, mint a lakókörzetek racionális lakosság száma. Véleményünk szerint ez a bennük elhelyezkedő különböző közéleti intézmények és létesítmények racionális létesítési és működtetési feltételeinek biztosításától, az alkalmazott beépítési jellegtől, valamint az elhelyezett lakások típusaitól függ. A felsorolt tényezők kölcsönösen hatnak egymásra. Így pl. földszintes családiházak-telkes beépítési jellegű lakókörzetekben az alapfokú közintézmények kisebb kapacitású típusainak létesítése lehet célravezető a megközelítési távolságok csökkentése céljából és így a lakosság szám is kisebb lesz itt, mint a magas beépítési jellegű lakókörzetekben, ahol nagyobb kapacitású közintézménytípusok nagyobb létszámú lakosság kiszolgálására létesülhetnek. Az alkalmazott lakástípusok nagymértékben megszabják a családok összetételét, a lakosság kor szerinti megoszlását és ezáltal a lakókörzeteken belül létesítendő különböző közinté-

mények használatát igénylők létszámát, illetve arányát. Pl. nagyobb számú garzonlakás létesítése esetén a gyermekek aránya az átlagosnál kisebb lesz, ezzel szemben családirházas-telkes beépítés esetén nagyobb családokkal, több gyerekkel lehet számolni, emiatt ugyanolyan kapacitású oktatási és gyermekvédelmi intézmények mellett a lakosságszám az első esetben az átlagosnál magasabb, a második esetben pedig alacsonyabb lehet.

A lakókörzetek lehetséges funkcióinak részletes vizsgálatai eddig azt mutatják, hogy földszintes beépítés esetén 2000—2500, közepes magasságú vagy vegyes beépítés esetén 4000—5000, magas beépítés esetén pedig 8000—10 000 lakost magába fogadó egységek kialakítása lehet kívánatos. Hangsúlyozni kell azonban ezen adatok irányszám jellegét és az előbb említett tényezők alapos mérlegelésének fontosságát. A lakosságszám változásának egyéb lehetőségeire és ennek következményeire még visszatérünk.

A lakóterületi egységek következő fokozata, a lakónegyed csak nagyobb városokban lehet a lakóterület egysége. Az ebben elhelyezkedő magasabb szintű közintézmények, valamint nagyobb, nem mindennaposan használt parkterületek és más létesítmények racionális létrehozásához és működtetéséhez szükséges lakosságszámot 20—60 000 főben lehet megjelölni, mégpedig úgy, hogy alacsonyabb beépítési jelleg esetén inkább az alsó határhoz, magasabb beépítési jelleg esetén pedig a felső határhoz közeli lakosságszám lehet célszerű.

Nagyvárosokban a lakókörzetek és lakónegyedek mellett megjelenik a települési egységek következő fokozata, az ún. nagyvárosi egység is. A nagyvárosi egység 2—4 lakónegyedből áll, tehát benne a magasabb szintű ellátás 2—4 alközpont útján szerveződik. Központját az igazgatási, politikai intézményeken túlmenően egyes különleges, más, ennél kisebb városokban összárosi, sőt regionális jelentőségű közintézmények is alkotják (színház, szakiskolák stb.). A nagyvárosi egység lehatárolását a természeti-földrajzi adottságok a város főközpontok vonalai nagymértékben befolyásolják; lakosságszáma 120 000 fő fölül egészen 240 000 föig változhat.

Mint látható, a lakóterületi egységek lakosságszámát illetően teljesen pontos, minden esetben alkalmazható értékeket megállapítani nem lehet, a jelenlegi ismeretek szerint meghatározott adatok széles határok között mozognak, ezért azoknál a kutatásoknál, amelyek ezt a kérdést tisztázni hivatottak, helyesnek látszana csupán irányadó értékek megközelítésére törekedni azzal, hogy a változást okozó tényezőket és lehetőségeket, valamint ezek hatását körütekintően meg kellene határozni.

Az előbb említett tényezők nemcsak a racionális lakosságszámokat, hanem a lakóterületi egységek funkcióit, hierarchiáját is befolyásolják. Felsorolunk néhány példát arra, milyen hatással lehet a város nagysága a lakóterületi egységek rendeltetésének meghatározására.

A nagyobb városokban, ahol a lakóterület lakónegyedekre oszlik, bizonyos lakókörzeti funkciók kiemelhetők és a lakónegyedekben összpontosíthatók gazdaságosan. Ugyanígy a lakónegyedek egyes funkcióit átveheti a nagyvárosi egység. A lakóterületi egységek különböző fokozatai tehát nemcsak hierarchikusan függnak össze, hanem rendeltetésük is összemosódhat. Ugyanígy nagyobb városokban az egységek kialakítását alapvetően befolyásolják a közlekedés szervezésének szempontjai — közelebből a gyalogos és járműforgalom lehetőség szerint való szétválasztása, a nagyobb parkolóhelyigény, a városközponttal, alközpontokkal való kapcsolat stb. —, míg kisebb városokban a köz-

lekedési kérdések megoldása kevésbé meghatározó jelentőségű a lakóterületi egységek szerkezeti kialakítása során.

Elsősorban a város nagyságából kiindulva lehet eldönteni azt a kérdést, mennyire indokolt olyan egységek kialakítása, amelyekben többféle épület- és lakástípus helyezkedik el, vagy olyan egységek tervezendők inkább, amelyekben a beépítés magassága, a lakások típusa megközelítőleg azonos. Számos hasonló példával lehetne igazolni még azt a tényt, hogy a lakóterületi egységek szervezete és a város nagysága között milyen szoros összefüggés van.

2. A lakóterületi egységeket a lehetőség határain belül úgy kell berendezni, hogy az igények változását nyomon lehessen követni. Erre különösen szükség van azért, mert az igények változása rendszerint sokkal hamarabb és kevésbé összetett formában érzékelhető azokban a szolgáltatásokban, amelyek a lakóterületi egységeken belül oldandók meg, mint az egész város vonatkozásában. A lakóterületi egységek mai ismereteink szerinti funkciói megváltozhatnak, vagyis egyes mai funkciók megszűnhetnek, mások átalakulhatnak és ismét mások mint újak jelentkezhetnek. Így például valószínű, hogy elsősorban a lakás egyes mai funkcióinak várhatóan közösségi létesítménybe való utalása által a lakókörzetekben idővel megváltozik az étkezőhelyek által nyújtott szolgáltatások jellege, növekszik a közösségi létesítmények (kulturtermek, olvasók, gyakorlótermek stb.) köre, szükséges kapacitása. Meg fog növekedni az óvodákhoz és a bölcsődékhez kapcsolódó ellátottsági arány, szükségessé válik a parkterületek differenciáltabb kialakítása stb. Egyáltalán nem bizonyos viszont, hogy a lakókörzetek ma alapvetőnek tekintett közintézménye, az általános iskola lakókörzeti szintű közintézmény fog-e maradni. Elképzelhető bizonyos körülmények között az iskolának lakókörzeteken kívüli elhelyezése, sőt elterjedhet a bentlakásos iskolák típusa is, ezeket pedig erre alkalmas zavarmentes környezetben, esetleg a városkörnyéken lehet elhelyezni.

Tovább bonyolítja a funkciók változásának és megmaradásának, a közintézmények szükségességének és méretezésének kérdését az egység lakosság-számának fluktuációja. A lakóterületi egységek tervezett lakosság-száma a lakásviszonyok nehézségei folytán rendszerint alacsonyabb a ténylegesen betelepülők számánál, ami jelenleg a közintézmények túlzott igénybevételét, gyakran elégtelenségét eredményezi. A lakáshelyzet várható javulásával viszont fokozatosan csökkeni fog a lakóterületi egységekben elhelyezkedő lakosság létszáma, bizonyos idő múlva a terv szerinti lakosság-számnál is kevesebb lesz; elképzelhető tehát, hogy egyes esetekben újabb közintézmények építése nélkül is az ellátottság mértéke a tervezett fölé növekszik.

A lakónegyedben a közintézmények körének, a jelenleg érvényes normatívák szerinti ellátottság változásának még nagyobb valószínűsége van, mint a lakókörzetben. Az itt szükséges közintézmények jellege ugyanis kevésbé körülhatárolható, az ellátottság meghatározása tapasztalati adatokon, az igények kielégítési lehetőségeinek mérlegelésén alapul. A lakónegyed funkciói távlatban jelentős mértékben módosulhatnak. Így például az egészségügyi viszonyok fejlődésével egyre nagyobb szerepe lesz a megelőzésnek, mint a gyógyításnak, így lehetséges, hogy a szakrendelői, kórházi ellátottság mértéke perspektívában csökkenni fog. Ezzel szemben a munkaidő rövidülésével megnövekedő szabad idő eltöltésének kereteit szolgáló közintézmények nagy többsége minden valószínűség szerint lakónegyedi szintű lesz. Ennek folytán megnövekedhet a kultúrotthonok, a felnőttek oktatását szolgáló intézmények,

a tornacsarnokok stb. jelentősége, szükségessé válhat több, ma még ismeretlen rendeltetéshez kapcsolódó intézmény létesítése.

3. A lakóterületi egységek funkciói nemcsak időben változnak, hanem még egy tervezési időszakon belül sem lehet ezeket mereven körülhatárolni. A városi életforma sokrétűsége, az igények változatossága számára a teljesen uniformizált lakókörzetek vagy lakónegyedek nem szolgálhatnak megfelelő keretül. Arra gondolunk itt, hogy teljesen azonos igényeket is többféle módon lehet kielégíteni, és sokkal célravezetőbb, ha az egyes rendeltetéseket más- és másféleképpen szolgáló egységek közötti választás lehetőségét adjuk meg a lakosság számára, mint ha a viszonylag kis egységeken belül törekszünk az igények többféle módszerrel való kielégítésére. Az így jelentkező problémák jellegének megvilágítására felsorolunk néhány példát. A munkahelyek zárt levegőjének ellensúlyozására sokan szeretik szabadidejük egy részét lakásuk körüli kertészkedéssel eltölteni. Ennek lehetőségét biztosítani lehet akár saját telken, akár több lakáshoz tartozó kis kertek összevonásával egy lakóházcsoportban belül, akár pedig a lakókörzetben erre a célra fenntartott területen. Nem szükséges azonban, hogy mindegyik lehetőséget, vagy akár egyiket is a város minden lakókörzetében biztosítsuk, hiszen nem általánosan jelentkező igényről van szó; elegendő, ha egyes lakókörzetek tervezésénél valamelyik megoldást alkalmazzuk, másutt viszont elképzelhető ennek az igénynek teljes elhanyagolása. Hasonló problémákat vet fel a nők foglalkoztatása is. Gyakran előnytelen, hogy a gyermekes anyák lakóhelyüktől távolabb fekvő munkahelyeken dolgoznak teljes napi munkaidővel. A lakókörzetben belüli közösségi intézmények és létesítmények az ott lakó nőknek csak kis részét képesek foglalkoztatni. Célravezető megoldás lehet gyakran a lakókörzeteken, esetleg lakónegyedeken belül olyan, környezetüket nem zavaró és elsősorban női munkaerőre berendezkedő üzemek, laboratóriumok stb. létesítése, amelyek az egészséges lakókörülmények kialakulását nem zavarják, ugyanakkor megoldást adnak erre a fontos kérdésre. Nem szükséges minden lakókörzetben ilyen munkahelyeket létesíteni, össze lehet vonni ezeket — mint említettük — lakónegyedekben, de elképzelhető olyan megoldás is, amikor két vagy három lakókörzet találkozásánál jönnek létre. Hasonló jellegű differenciálódáshoz vezethet el az iskolások korábban említett bentlakásos rendszere, amely valószínűleg nem lesz belátható időn belül általános, de számos család számára a lehetőség megadása célszerű lehet. Ugyanez vonatkozhat a középiskolásokra is. A középiskolák is lehetnek — a megoldás módjától függően — lakókörzetek, vagy lakónegyedek közintézményei, de elhelyezkedhetnek internátusos megoldással másutt, esetleg a lakóterületen kívül is. Még a közlekedési követelményeket sem lehet azonosan megoldani minden lakóterületi egységen belül. Attól függően, hogy a lakóházak tömbszerűen, vagy csoportokba összevonva helyezkednek el, a beépítési jelleg és beépítési mód azonos, vagy változó, a közintézmények koncentrálnak, vagy eloszlanak, az utakkal való feltárás belülről vagy kívülről történik, a határoló útvonalakon tömegközlekedés bonyolódik-e le, vagy sem, lehet megfontolni a belső úthálózat rendszerét, az utak tagozását, a garázsok szétszórásának és összevonásának lehetőségeit, a parkolóhelyek utcákmenti vagy lakóház-csoportokhoz kapcsolódó elhelyezését stb.

4. A lakóterületi egységek nemcsak funkcionális egységet képeznek, hanem városépítészeti együttest is alkotnak. Kialakításuk szükségessé teszi egyrészt az egész város szerkezetébe való szerves illeszkedést, másrészt pedig

magának az egységnek határozott, önálló jelleggel való megformálását. E kétféle követelmény látszólag ellentétben van egymással, azonban egyidejű kielégítésük — mint a megvalósult példák sora igazolja — egyáltalán nem lehetetlen.

Egyetlen lakóterületi egység építésével rendszerint nem lehet megváltoztatni a városszerkezet alapvető jellegzetességeit, hanem az adottságok célszerű felhasználása, a környezethez való illeszkedés kell legyen a tervezésnél a kiindulás, ugyanakkor azonban a későbbi, esetleg az egész városszerkezetet érintő fejlődés útját sem szabad elvágni. Egy-egy újonnan létrehozott lakóterületi egység saját belső funkcióin túlmenően elősegítheti a várostest tagolását, egyes újabb forgalmi vonalak megnyitását, a zöldterületi ellátás lokális megjavítását, meglevő városképi értékek kibontakoztatását stb., ily módon tehát az egész város építése szempontjából is fontos szereppel bírhat. Emellett nem lehet függetleníteni az egység szerkezetét a környezet területfelhasználásától, a meglevő úthálózattól, a természeti-földrajzi adottságoktól, városképi kötöttségektől stb. Az újonnan létrehozott egység nem élhet idegen testként a meglevő városszerkezetben. Mindez nem jelentheti azt, hogy a szerkezet, a beépítési rendszer kialakítása során a környezethez való alkalmazkodás igénye háttérbe szoríthatná a korszerű tervezési elvek érvényesítését. A nőtt városok testében sem lehet romboló hatású a korszerű beépítési módokkal megfogalmazott új lakóterület akkor, ha környezetének adottságaira épül rá, és egyben érezhetően továbbfejleszti, korszerűsíti az egész lakóterület történetileg kialakult rendszerét.

Helytelen lenne azonban az olyan tervezési módszer, amely a lakóterületi egységet — legyen akár egy nagyobb lakóházcsopotról, lakókörzetről vagy lakónegyedről szó — feloldaná környezetében, mert ezzel lemondanánk arról, hogy tervszerűen alakított együttest hozzunk létre. A lakóterületi egység mint együttes lakóházcsoporthoz, középületek, parkok, utak és terek kompozíciós egységeként alakítandó ki, amelyben a különböző magasságú és tömegű épületek csoportosítása, a beépített és be nem épített területek kapcsolata és váltakozása, az ezeket felfűző úthálózat áttekinthető rendszere a téralakítások, tömegjátékok, a városképek művészi megformálására számtalan lehetőséget ad. Ebből a szempontból egyforma jelentősége van az egység „külső” megjelenésének, vagyis a város különböző részeiről feltáruló látványoknak és a „belsőről”, a belső úthálózatról, parkokból érvényesülő városképeknek.

A kompozíciós egység elérése szempontjából többféle tervezési módszer lehet célravezető. Egyaránt kedvező lehet a lakókörzeteknek tömbökre való tagolása vagy nagy egységként, lakóházcsoporthoz való szervezése, az úthálózat geometrikusabb vagy szabadabb vezetése, a különböző funkciójú területek merevebb elválasztása vagy közvetlenebb kapcsolata stb. A követendő módszert az egység helyzete, a beépítés magassága, a tervezés adottságai, a nagyságrend és nem utolsósorban a kompozíciós megfogalmazás célkitűzései határozzák meg. A sikeres megoldás alapja minden esetben az, hogy kompozíciós eszközökkel is segítsük elő az egység funkcióinak minél teljesebb értékű érvényesülését.

A lakóterületi egységeket nemcsak egységesen megtervezett, hanem egységesen felépített együtteseknek is kell tekinteni. Egy-egy lakókörzet nem egy év alatt épül fel, építésének ideje alatt a tervezési elvek korszerűsödnek, a formális szemlélete változik, mégis helyesebbnek kell tartani, ha az eredeti tervek szerint, nem pedig évenkénti áttervezés folyamatának eredményeképpen épül fel az egész egység, mert bár el lehet érni az építés folyamata

alatt is még egyes részek kedvezőbb alakítását, de az egész együttes megjelenésében, sőt gyakran funkcióiban is rendszerint előnytelen hatású az időközi változtatás. Másfelől viszont az építési folyamat a tervezés szempontjából nem lehet figyelmen kívül hagyandó körülmény. Ez óvatosságra int azzal, hogy ma gyakran alkalmazott tervezési módszerrel szemben, amely azonos épülecsoportok ismétlésével alakítja ki a lakóterületi egységek beépítését. Ez a módszer többféle más hátránya — a környező adottságokhoz való igazodási hiánya, az igények változatos kielégítésének nehézségei, egyes kevésbé sikerült részletek sorozatos ismétlése stb. — mellett azt a veszélyt is rejti magában, hogy az épülettípusok, építési módszerek változásai miatt éppen az egységes kialakításra való törekvés fog csorbát szenvedni.

*

Tudományterületünk kutatói kapacitása a feladatokhoz mérten közismerten igen alacsony, a publikációk száma is kisebb a kívánatosnál, mégis gyakori a párhuzamos kutatás, a fogalmak különböző értelmezése, a már kész eredmények figyelmen kívül hagyása. A lakóterülettel kapcsolatos elméleti munkák sem mentesek az ilyen jelenségektől. A kutatás szervezésének a személyi és anyagi lehetőségek biztosításán túlmenően ezeket a hiányosságokat is ki kell küszöbölnie. A fentiekben néhány fogalom, szemléleti probléma tisztázásával kívántunk ehhez a munkához hozzájárulni, anélkül, hogy az itt felvetett kérdéseket ezekkel a gondolatokkal lezártuk tekintenénk.